

2. Izard K. Psihologija emocij. Sankt-Peterburg: Piter, 2000. 460 s.
3. Kitaev-Smyk L. A. Psihologija stressa. Moskva: 2000. 250 s.
4. Kulikov L. V. Lichnostnyj faktor v preodolenii stressa. Aktual'nye problemy psihologicheskoy teorii i praktiki. Sankt-Peterburg: 1995. S. 92–99.
5. Lazarus R. Teorija stressa i psikhofiziologicheskiye issledovanija. Emocional'nyj stress: fiziologicheskie i psihologicheskie reakcii. Leningrad: 1970. 178 s.
6. Levi L. Emocional'nyj stress. Leningrad: Medicina, 1998. 328 s.
7. Naenko N. I. Psihicheskaja naprjazhennost'. Moskva: Nauka, 2005. 112 s.
8. Psihologija travmaticheskogo stressa segodnja. Red. V. N. Druzhinin, V. V. Spasennikov. Moskva: Medicina, 1994. 205 s.
9. Psihologija emocij. Red. V. K. Viljunas. Moskva: MGU, 1984. 375 s.
10. Sel'e G. Stress bez distressa. Riga: Vieda, 1992. 109 s.

УДК 371.1

Острове́рх О.О., канд. пед. наук, доцент, начальник кафедры наглядно-профилактической деятельности Национального университета гражданского захисту України, e-mail: oppr_apbu@ukr.net;

Савченко О.В., канд. т. наук, с.н.с., заступник начальника кафедры наглядно-профилактической деятельности Национального университета гражданского захисту України, e-mail: cartaginem@mail.ru

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ МОНІТОРИНГУ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Запропонована стаття присвячена психолого-педагогічному аналізу досліджень з питань моніторингу освітнього процесу. У статті було проаналізовано поняття педагогічного моніторингу та визначено його концепцію. Дано конкретний теоретичний аналіз кожного принципу, а також визначено його ієрархічне положення в структурі педагогічного моніторингу. Визначено, що системоутворюючим положенням проведення педагогічного моніторингу є положення про його прогностичне обґрунтування. Воно дозволяє не тільки врахувати тенденції зміни соціально-значущих орієнтирів, але і визначити технологію їх досягнення на основі вироблення педагогічно обґрунтованих критеріїв практичної діяльності здобувачів вищої освіти. Це положення дозволяє методично правильно й вірогідно проводити діагностичне пізнання педагогічних фактів і явищ освітнього процесу. Детально розглянути типи педагогічного прогнозування: соціально-педагогічний, теоретико-методологічний, дослідно-експериментальний і особистісно орієнтований. Обґрунтовано, що для проведення педагогічного моніторингу на основі вимоги безперервності, цілісності й наступності процесів спостереження найбільш доцільно розробляти технологічну карту його проведення, яка включає декілька логічно й змістовно взаємозалежних і взаємообумовлених етапів.

Ключові слова: педагогічний моніторинг, освітній процес.

Предложенная статья посвящена психолого-педагогическому анализу исследований по вопросам мониторинга образовательного процесса. В статье было проанализировано понятие педагогического мониторинга и определена его концепция. Дан конкретный теоретический анализ каждого принципа, а также определено его иерархическое положение в структуре педагогического мониторинга. Определено, что системообразующим положением проведения педагогического мониторинга является положение о его прогностическом обосновании. Оно позволяет не только учесть тенденции изменения социально значимых ориентиров, но и определить технологию их достижения на основе выработки педагогически обоснованных критериев практической деятельности соискателей высшего образования. Это положение позволяет методически правильно и достоверно проводить диагностическое познание педагогических фактов и явлений образовательного процесса. Детально рассмотренные типы педагогического прогнозирования: социально-педагогический, теоретично-методологический, опытно-экспериментальный и личностно ориентированный. Обосновано, что для проведения педагогического мониторинга на основе требований непрерывности, целостности и последующих процессов наблюдения наиболее целесообразно разрабатывать технологическую карту его проведения, которая включает несколько логично и содержательно взаимосвязанных и взаимообусловленных этапов.

Ключевые слова: педагогический мониторинг, образовательный процесс.

Постановка наукової проблеми. Одна з найголовніших проблем педагогічного моніторингу вищої освіти на сьогодні – це відсутність відпрацьованої централізованої системи збору й обробки управлінської інформації, яка унеможливило узагальнення даних щодо стану системи вищої освіти та процесів, які в ній відбуваються, що у свою чергу призводить до неузгодженості прийнятих управлінських рішень із реальними вимогами сьогодення та попитом громадськості на освітні послуги.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Предметом дослідження багатьох українських учених є питання моніторингу освітнього процесу. Так, дослідження Л. Генденштейна, Т. Лукіної, П. Семиволос, З. Рябової присвячені моніторингу якості освіти в загальноосвітній школі; розвідки М. Загірняка – аналізу моніторингу в освіті як науково-практичного феномена, а також деяким питанням моніторингу як форми пізнавальної діяльності; праці А. Дахіна – моніторингу успішності та ефективності навчальної роботи. Науковці Г. Єльнікова і П. Матвієнко досліджують моніторинг діяльності суб'єктів та об'єктів освітнього процесу, С. Подмазін розглядає загальні питання педагогічного моніторингу.

Мета статті – провести психолого-педагогічний аналіз досліджень з питань моніторингу освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. На сучасному етапі розвитку освіти дуже популярним є управління за результатами. Але результат – це кінцевий продукт. Це те, що вже отримано й змінити його неможливо. Тому найактуальнішим стає інший підхід – це управління процесом. Використовуючи зазначений підхід, ми можемо своєчасно зробити корекцію та отримати бажаний результат [15, с. 192].

Інтегративні процеси, які відбуваються в науці, сприяли введенню в педагогіку багатьох понять з інших галузей наукового знання. Одним із таких понять є моніторинг. У медицині під моніторним спостереженням розуміється метод безупинного спостереження за рядом параметрів фізіологічних функцій організму за допомогою спеціальних приладів – моніторів [10, с. 22]. В екології – це спостереження, оцінка й прогноз стану навколишнього середовища у зв'язку з господарською діяльністю людини. Сучасний словник іноземних слів визначає моніторинг (від лат. *monitor* – застережливий, англ. *monitoring* – контроль) як постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату чи первинним пропозиціям [16, с. 368].

Проведений аналіз свідчить, що у науковій педагогічній літературі зустрічається багато тлумачень поняття моніторингу. Така різноманітність у першу чергу пов'язана з тим, що має на меті автор у своїх дослідженнях. Однак, аналізуючи зазначені тлумачення, ми можемо виділити ті спільні риси, які притаманні їм усім. По-перше, моніторинг – це інформаційна система, яка постійно поповнюється; по-друге, моніторинг включає розробку еталону та критеріїв його оцінювання; по-третє, моніторингові процедури обов'язково передбачають порівняння з будь-яким еталоном, стандартом, бажаною моделлю тощо.

Ми поділяємо точку зору Г. Єльнікової [8, с. 189] щодо розуміння цього поняття: моніторинг – супровідне оцінювання і поточна регуляція будь-якого процесу в освіті. Це система, яка складається з показників, об'єднаних у стандарт, методів їх розробки і постійного спостереження за цими показниками (стандартами) за станом та динамікою керованого об'єкта з метою його оперативної діагностики, попереджального визначення диспропорцій, вироблення управлінських рішень і керування ними.

У попередньому параграфі ми зробили висновок, що теоретичні й практичні передумови проведення педагогічного моніторингу були створені в педагогічній науці й практиці в середині 70-х років минулого століття. Безпосередня потреба в його проведенні виникла у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС, внаслідок якої з'явилася необхідність з'ясувати особливості процесів навчання й виховання особистості в районах радіоактивного зараження. При цьому спочатку застосовувався суто медичний моніторинг, тобто спостереження за динамікою здоров'я і функціонального стану здобувачів вищої освіти у зоні аварії ЧАЕС. Дані медико-біологічного обстеження надзвичайно важливі для нормального функціонування освітньої системи, але їх недостатньо для її оптимізації. У рамках федеральної програми «Діти Чорнобиля» стали розроблятися теорії й технології соціологічного й психологічного моніторингу. На думку А. Орлова [12, с. 10], інформація, одержана в результаті медичного, соціологічного і психологічного моніторингу, має специфічний характер і викладається мовою мало зрозумілою працівникам осві-

ти. У той же час зрозуміло, що дані звітів, перекладені мовою педагогіки, украй необхідні для відновлення системи освіти на основі обліку особливостей сучасної соціально–економічної й екологічної ситуації.

Цю адаптаційну функцію може виконувати педагогічний моніторинг. На відміну від вищезазначених: медичного, соціологічного, психологічного – він має специфічний об'єкт вивчення і забезпечує педагогів, керівників освітніх установ і керівні органи якісною й своєчасною інформацією, необхідною для прийняття рішень щодо оптимізації різних рівнів освітнього процесу. Об'єктом педагогічного моніторингу А. Орлов вважає «результати навчально-виховного процесу й засоби, що використовуються для їх досягнення» [12, с. 10]. Сам педагогічний моніторинг А. Орлов визначає як тривале спостереження за будь–якими об'єктами чи явищами педагогічної дійсності [12, с. 9]. На наш погляд, із цим визначенням можна погодитися, однак, воно не дає повного розуміння технології педагогічного моніторингу і не розкриває його основні принципи. Як основу для подальшого теоретичного аналізу ми пропонуємо використовувати визначення педагогічного моніторингу, приведені в першому параграфі нашого дослідження: педагогічний моніторинг є процес безупинного науково обґрунтованого, діагностико–прогностичного спостереження за станом, розвитком педагогічного процесу з метою оптимального вибору освітніх цілей, завдань і засобів їх рішення [13, с. 15]. Відомі такі види педагогічного моніторингу:

Моніторинг дидактичний – спостереження за різними сторонами навчально-освітнього процесу.

Моніторинг виховний – спостереження за різними сторонами виховно-освітнього процесу. Враховується система зв'язку відносин, характер взаємодії учасників освітнього процесу.

Моніторинг управлінський – спостереження за характером взаємодії різних управлінських рівнів у системах: керівник – педагогічний колектив; керівник – учнівський колектив; керівник – колектив батьків; керівник – позашкільне середовище; вчитель – вчитель; вчитель – учні; вчитель – сім'я.

Моніторинг соціально–психологічний – спостереження за системою колективно–групових, особистісних відносин, за характером психологічної атмосфери колективу, груп [13, с. 15].

На основі вищезазначеного визначимо концепцію педагогічного моніторингу, суть якої зводиться до сукупності таких положень:

- педагогічний моніторинг у широкому розумінні розглядається як інформаційна база з її поточним опрацюванням викладачем у педагогічному процесі, у вузькому – як супровідний контроль із поточним корегуванням педагогічної взаємодії викладача й здобувача вищої освіти у педагогічному процесі;

- науковою засадою педагогічного моніторингу є теорія діяльності;
- основне завдання педагогічного моніторингу полягає в тому, щоб сприяти самоаналізу, самооцінці керівником вищого навчального закладу і викладачем власної діяльності й спільної зі здобувачами вищої освіти;
- функціями педагогічного моніторингу є оцінювання поточного стану діяльності викладача й здобувача вищої освіти, спостереження за динамікою цілісного педагогічного процесу. Для здійснення моніторингу необхідно визначити його складові, а саме: мету проведення, послідовність етапів досягнення мети, техніку замірів і методи опрацювання результатів на кожному етапі та кінцевих результатів, засоби встановлення зворотного зв'язку.

В основі організації педагогічного моніторингу лежать такі принципи: принцип безперервності; принцип науковості; принцип виховної доцільності; принцип діагностико–прогностичної науковості; принцип прогностичності; принцип цілісності наступності [13, с. 15]. У ході подальшого дослідження ми вважаємо за необхідне дати конкретний теоретичний аналіз кожного принципу, а також визначити його ієрархічне положення в структурі педагогічного моніторингу. У роботі ми будемо орієнтуватися на таке визначення педагогічного принципу, яке дав В. Загвязінський. «Принцип – це інструментальне, дане в категоріях діяльності, вираження педагогічної концепції, це методологічне відображення пізнаних законів і закономірностей. Це знання про цілі, сутність, зміст, структуру виховання та навчання, виражених у формі, яка дозволяє використовувати їх як регулятивні норми практики» [9, с. 95].

Ми вважаємо, що педагогічний моніторинг повинен проводитися на підставі зазначених вище принципів і відповідати нижчезазначеним положенням і вимогам.

Одним із системоутворюючих положень педагогічного моніторингу, проведеного на запропонованій нами методологічній і технологічній основі, є положення про його прогностичне обґрунтування.

Називаючи педагогічне прогнозування «складним безперервним процесом, специфічною формою конкретизації передбачення», В. Кутьєв [11, с. 7] прийшов до висновку, що в нашій країні є чотири типи педагогічного прогнозування: соціально–педагогічне (І. Бестужев–Лада), теоретико–методологічне (Б. Гершунський), дослідно–експериментальне (Е. Костяшкін) і особистісно орієнтоване (А. Гендін).

Соціально–педагогічне прогнозування. У працях ідеолога цього напрямку І. Бестужева-Лади [2, с. 12] проаналізовані актуальні методологічні проблеми соціального прогнозування. Суть прогнозування, на думку І. Бестужева-Лади, полягає у двох різних дослідних технологіях:

- одна зводиться до умовної екстраполяції у майбутнє тенденцій, які спостерігаються, закономірності розвитку яких у минулому й сьогодні досить відомі (пошуковий чи експлораторний прогноз);
- інша націлена на визначення можливих шляхів рішення проблем, виявлених прогнозним пошуком, досягнення певної мети, деякого оптимуму за заздалегідь заданими критеріями цілепокладання (нормативний прогноз) [2, с. 13].

При пошуковому прогнозуванні кінцевим результатом є перспективна проблемна ситуація, що ієрархічно вибудовується у вигляді «дерева проблем». При нормативному – «дерево цілей» задається цілепокладанням: вершина – ідеал, середній рівень – різні сторони оптимуму, нижній – рішення конкретних проблем [3, с. 73]. Нормативне прогнозування починається з того моменту, на якому зупиняється пошукове. Учений–соціолог стверджував: «Пошук без нормативу сліпне, норматив без пошуку порожній» [3, с. 74]. Методичний інструментарій прогнозування складають різні комбінації методів сценарного, матричного, сітьового, імітаційного, ігрового і т.п. моделювання, а також різні методи очного й заочного, індивідуального й колективного опитування експертів [2, с. 14].

Для нашого дослідження становить великий інтерес послідовність найважливіших операцій у методиці розробки соціального прогнозу, визначена І. Бестужевим–Ладою і Г. Намєстніковою:

1. Передбачена орієнтація (програма дослідження). Уточнення завдання на прогноз (характер, масштаби, об'єкт). Формування цілей і завдань, предмета, проблем і робочих гіпотез, визначення методів, структури та організації дослідження.

2. Побудова вихідної (базової) моделі прогнозованого об'єкта методами системного аналізу – звичайно, у вигляді упорядкованої сукупності показників.

3. Збір даних прогнозового фону шляхом вивчення спеціальної літератури, замовлення в компетентних установах чи умовного постулювання незмінного стану.

4. Побудова пошукових моделей екстраполяцією динамічних рядів показників вихідної моделі з урахуванням даних прогнозового фону і з визначенням максимально (мінімально) можливих, а також найбільш імовірних значень, які зводяться потім у систему перспективних проблем.

5. Побудова нормативних моделей за тими ж динамічними рядами на основі «дерева» цілей; моделей заданих цілепокладанням, із визначенням ідеального (без обмежень прогнозового фону) і оптимального (із такими обмеженнями) стану дослідженого об'єкта, а також альтернативних шляхів досягнення такого стану.

6. Оцінка вірогідності і точності, а також обґрунтованості (верифікації) прогнозу – звичайно, методами опитування експертів.

7. Вироблення рекомендацій для рішення у сфері керування на основі зіставлення пошукових і нормативних моделей [3, с. 8].

При цьому під моделлю предмета соціологічного дослідження автори розуміють «об'єкт дослідження, формалізований настільки, щоб уявити у формі, яка піддається кількісним оцінкам аналітичного й прогностичного характеру» [3, с. 20].

Ми не ставили мету аналізувати конкретні прогностичні висновки, які наводить у своїх працях І.Бестужев–Лада. Для нас важлива методологія прогнозування, а також її спрямованість, яка, на думку вченого, повинна більше орієнтуватися на нормативні розробки. Необхідно, на його погляд, перевести рішення завдань на визначення можливого шляху при відомих обставинах. Тільки тоді починається власне нормативне прогнозування.

Теоретико-методологічне прогнозування. У центрі уваги Б. Гершунського [7, с. 8], з ім'ям якого пов'язаний даний напрямок прогнозування, знаходиться система безперервної освіти:

1) об'єкти, які відносяться до зовнішнього – стосовно системи освіти – середовища, що визначає її розвиток насамперед у нормативному плані;

2) об'єкти, які характеризують організаційно–структурні параметри системи, її компонентний склад, представлений спадкоємно пов'язаними одна з одною підсистемами державної та суспільної (неформальної) освіти;

3) об'єкти власне педагогічного характеру, які відбивають специфічні особливості виховно-освітніх систем на кожному рівні освіти;

4) об'єкти, які відносяться до людських параметрів безперервної освіти, які характеризують динаміку освіти того чи іншого рівня профілю, мотиви й стимули, ціннісні орієнтації і реальні інтереси певних груп, їх зміни, пов'язані з впливом мінливих об'єктивних і суб'єктивних факторів;

5) об'єкти, які являють собою сукупність наукових знань, які забезпечують розвиток безперервної освіти [7, с. 9].

У концепції Б.Гершунського викладено тверду вимогу до педагога-дослідника: він повинен володіти необхідною міждисциплінарною інформацією прогностичного характеру, тільки ця умова дозволить йому аналізувати прогностичний фон з урахуванням педагогічних завдань, іншими словами, необхідне педагогічне мислення прогностичного рівня.

Виходячи з визначення педагогічного прогнозування як процесу одержання попереджальної інформації про об'єкти педагогічних досліджень із метою оптимізації змісту, форм, засобів і методів виховної діяльності [6, с. 25], Б. Гершунський зосереджує основну увагу на аналізі прогностичних функцій основних методів наукових досліджень (спостереження, вимірювання, експеримент), вводячи поняття уявного экс-

перименту як сполучення сили реального експерименту із силою логіки [6, с. 100]. Указуючи, що як основний метод прогнозування використовується метод екстраполяції й експертних оцінок, він особливу увагу приділяє методу моделювання матеріального й уявного, визначаючи такий порядок розробки моделей:

1. Визначення цілей і завдань прогнозування.
2. Проведення збору та систематизації інформації, яка відноситься до сформульованих завдань.
3. Виділення основних чинників, які впливають на зміну тенденцій і закономірностей досліджуваного об'єкта чи явища.
4. Модель створюють із завдань, які має вирішувати дана модель.
5. Використання ЕОМ.
6. Перевірка й уточнення створених моделей [6, с. 131].

Б. Гершунський надає особливого значення інформаційному підходу до отримання попереджальної інформації, не протиставляючи його дослідно-експериментальному, але застерігаючи від небезпеки, яка може виникнути при спробі вирішувати на інтуїтивному рівні комплекси складних наукових проблем педагогічного прогнозування.

Дослідно-експериментальне прогнозування. Лабораторія, якою керував Е. Костяшкін з 1975 по 1983 рік, називалася «Прогнозування розвитку загальноосвітньої школи». Це був практико-зорієнтований підрозділ, співробітники якого в основному займалися проведенням експериментальної роботи, прогнозуючи розвиток загальноосвітньої школи. Ними була розроблена методика здобуття знань щодо можливих варіантів рішення прогностичного завдання в діючій моделі. Забезпечуючи перевірку теоретичних висновків, така модель конкретизує теоретичні положення, сприяє нагромадженню нових фактів.

Е. Костяшкін і його сподвижники екстраполювали в майбутнє як базовий тип єдиної загальноосвітньої трудової політехнічної школи, до складу якої увійшли: стабільна структура загальної середньої освіти у вигляді початкової, неповної середньої й середньої; класно-урочна система навчання, що розвиває; значно розширена, гнучка організація позаурочної діяльності [11, с. 11].

Методологічні основи дослідно-експериментального прогнозування є значущими при розробці теоретичних основ педагогічного моніторингу.

На думку А. Гендіна [5, с. 22], особистісно орієнтованому прогнозуванню притаманні всі особливості соціального передбачення: імовірнісний, різноманітний характер, здатність впливати на хід подій, синтез пошукового й нормативного підходу до майбутнього, а передусім – звертання до реальних особистостей з їхніми справжніми думками, почуттями й настроями.

Науковці цього напрямку вважають, що особистісно орієнтоване прогнозування не зводиться до того, щоб визначити долю людини. Важливіше виявити найбільш перспективні саме для неї шляхи життєвого й професійного самовизначення, запропонувати способи розв'язання проблем, що виникають, подолання труднощів, досягнення поставлених цілей. Імовірний, умовно–конкретний характер прогнозу, породжуваний об'єктивно невизначеністю майбутнього і труднощами його пізнання, відкриває простір для ініціативи, творчості в пошуках кращих шляхів саморозвитку, стимулює енергію в реалізації життєвих, навчальних і професійних планів [5, с. 22]. «В умовах конфлікту мотивів, альтернативи моральності і раціональності акту вибору, – підкреслює А. Гендін, – не холодне прикидання варіантів, а болісна боротьба людини сама із собою, вирішальне слово в якій належить не співвідношенню передбачених зовнішніх обставин сьогодення, а «самозвеличенню» особистості, її внутрішній природі, об'єктивно обумовленій всім минулим людини, але незалежній від обставин сьогодення» [5, с. 23].

Провівши аналіз основних методологічних принципів прогнозування, ми вважаємо, що педагогічний моніторинг повинен ґрунтуватися на вихідній прогностичній моделі освітнього процесу. Ця модель має відбивати основні тенденції соціально–педагогічної орієнтації освіти й у процесі моніторингу корегуватися на основі результатів педагогічного спостереження і дослідно–експериментальної роботи. На підставі положення про прогностичне обґрунтування педагогічного моніторингу визначаються соціально–значущі цілі, досягнення яких здобувачами вищої освіти сприяє рішенню головного завдання освітнього процесу у вищому навчальному закладі – підготовці кваліфікованих кадрів, які відповідають усім вимогам соціального замовлення.

Одним з основних положень педагогічного моніторингу є положення про діагностичне пізнання фактів і явищ освітнього процесу. О. Белкін [1, с. 88] зазначав, що, «спостерігаючи будь-яку життєву ситуацію, ми відразу намагаємося її розшифрувати, порівнюючи з тією картиною, яка збереглася в нашій пам'яті на підставі минулого накопиченого досвіду. Це і є діагностика». «Діагноз, – відзначають Б. Бітінас і Л. Катаєва, – це диференційне знання про одиничне віднесення окремого до певної групи, типу, класу. Такий підхід має три аспекти. По-перше, повинен існувати повний перелік цих груп, типів, класів. По-друге, діагноз ставиться на основі інформації про стан окремих параметрів системи. По-третє, при діагнозі остаточне слово залишається за людиною, яка приймає рішення на основі заздалегідь розробленого алгоритму, який може бути і неявно виражений, наприклад, при інтуїтивних рішеннях, однак він обов'язково є» [4, с. 10].

У сучасній педагогічній літературі діагностичне вивчення визначається як процес дослідження, спрямований на здобуття достовірного

знання про стан (характер, якості) якогось елемента педагогічної системи (процесу, явища, особистості, групи). Розрізняють наукове й діагностичне вивчення. Якщо в результаті наукового вивчення набувають об'єктивно нового знання про досліджуваний об'єкт, то діагностичне вивчення спирається на систему заздалегідь отриманих іншими науками нормативних описів досліджуваного об'єкта і виявляє його індивідуальні особливості в межах норми, і фіксує відхилення від норми [13, с. 8].

Б. Бітінас і Л. Катаєва називають основним завданням діагностичного вивчення «виявлення оптимальної сукупності показників стану педагогічних явищ і процесів, що безпосередньо фіксуються, де кожен окремо узятий показник тільки з деякою ймовірністю свідчить про цей стан. У результаті має бути отриманий зручний для практичного використання діагностичний засіб, який дозволяє з достатньою впевненістю судити про певний стан об'єкта» [4, с. 11].

Основними етапами діагностичного вивчення є дізнавання, розпізнавання та розуміння [13, с. 8].

Дізнавання – перший етап діагностичного вивчення, який характеризується переважно безпосередньо чуттєвим сприйняттям діагноста, спостережуваних процесів і явищ. Багато в чому якість виконання першого етапу вивчення залежить від рівня педагогічного мислення та здатності педагога упізнавати в повсякденних фактах і подіях прояви певних діагностичних симптомів. Ми вважаємо за можливе застосування в даному випадку медичного терміна симптом, але не стільки як ознаки відхилення, скільки як фактора виявлення і оцінки відносин між процесами, явищами, особистостями й групами. Важливим завданням першого рівня діагностичного вивчення є визначення діагностичної значущості симптомів, які спостерігаються. Дізнавання відбувається на симптоматологічному рівні діагностичного вивчення.

Другий рівень діагностичного вивчення прийнято називати детермінуючим. Основним його завданням є визначення причин і факторів, виявлених особливостей об'єкта. Ця робота проводиться на етапі розпізнавання, тобто на основі раціонального мислення, визначення провідних інтегративних ознак, що розкривають педагогічну значущість процесів і явищ і дозволяють співвіднести отримані дані з практичною діяльністю.

У ході типологічного рівня діагностичного вивчення отримані дані другого рівня відносяться до типу чи класу педагогічних реалій.

Останній етап діагностичного вивчення, більш характерний для третього рівня, часто настає одночасно чи в ході попереднього: розуміння – специфічний стан свідомості педагога, який фіксує впевненість в адекватності уявлення про об'єкт. Розуміння, досягнуте в ході діагностичного вивчення, спирається на систематизовані, логічно організовані способи й форми пізнання [13, с. 8]. Особливістю етапу розуміння є те, що педагог не тільки повинен віднести вивчений об'єкт до якогось класу

чи типу, але і спрогнозувати його розвиток у наявних соціально-педагогічних умовах.

Ми вважаємо, що на основі положення про діагностичне пізнання процесів і фактів педагогічної дійсності, у ході педагогічного моніторингу виробляється спостереження за тенденціями зміни показників, визначених у ході розробки і прогностичного обґрунтування вихідної моделі освітнього процесу чи його елементів.

Найбільш складною і слабкорозробленою проблемою діагностичного пізнання є критерії дізнавання й розпізнавання педагогічних явищ і процесів. О.Белкін, розглядаючи причини, діагностику, попередження відхилень у поведінці школярів, одним з визначальних показників назвав «зв'язки дитини з навколишніми людьми»; саме цей «температурний показник» дозволяє говорити про її моральне самопочуття, про моральне здоров'я» [1, с. 91]. Дослідник виділив чотири групи відносин, у яких особистість розкривається найбільш повно: ставлення людини до духовних і матеріальних цінностей суспільства; ставлення до своєї справи; ставлення до навколишніх людей; ставлення до самої себе.

Науковець запропонував у кожній групі ряд діагностичних ознак, зіставляючи та аналізуючи які, можна діагностувати прояви відхилень у поведінці школярів [1, с. 93, 102].

Крім того, уявляється важливим спостереження за тенденціями розвитку процесів і явищ, а також виявлення ступеня взаємовпливу цих процесів і явищ на різних рівнях і стадіях освітнього процесу.

Вимога науковості – означає таку організацію спостереження, яка побудована на науково обґрунтованих характеристиках освітнього процесу, виключає життєво-побутовий підхід до їх оцінки, відповідає основним закономірностям психолого-педагогічного пізнання та управлінню педагогічними об'єктами і явищами [13, с. 15]. Більш повно розкриваючи зміст цієї вимоги, хотілося б звернути увагу на те, що вимога науковості при проведенні педагогічного моніторингу передбачає насамперед його організацію й проведення на основі системного підходу.

«Системний підхід, – стверджує В. Загвязінський, – заснований на положенні про те, що специфіка складного системного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями, які складають її елементи, а пов'язана насамперед із характером взаємодій між елементами. На перший план тому висувається завдання пізнання характеру цих зв'язків і відносин» [9, с. 36]. Сутність системного підходу виражена В. Загвязінським у таких положеннях:

1. Цілісність системи відносно зовнішнього середовища, її вивчення в єдності із середовищем.

2. Розчленування цілого, яке приводить до виділення елементів. Властивості елементів залежать від їх приналежності до певної системи, а властивості системи не зводяться до властивостей її елементів.

3. Усі елементи системи перебувають в складних взаємозв'язках, серед яких необхідно виділити системоутворюючий зв'язок.

4. Сукупність елементів і зв'язків дає уявлення про структуру й організацію системних об'єктів.

5. Спеціальним засобом регулювання зв'язків між елементами системи і, тим самим, зміни і самих елементів є управління, яке виконує постановку цілей, вибір засобів, контроль і корекцію, аналіз результатів [9, с. 37].

Як інструментарій педагогічного моніторингу повинні застосовуватися методи науково–дослідної педагогічної діяльності, які В.Полонський, у залежності від аспекту розгляду, підрозділив на: загальнонаукові, власне педагогічні і методи інших наук; констатуючі і перетворюючі; емпіричні і теоретичні; якісні і кількісні; приватні і загальні; змістовні і формальні; методи збору емпіричних даних, перевірки й спростування гіпотез і теорій; методи опису, пояснення й прогнозу; спеціальні методи, використані в окремих педагогічних науках; методи обробки результатів досліджень [14, с. 170]. Необхідно зазначити, що в процесі педагогічного моніторингу методи наукового дослідження педагогічних процесів і явищ виконують, в основному, діагностичну функцію. Саме орієнтацією на цю функцію визначається набір конкретних методів, застосованих у ході моніторингу. У педагогічній літературі як діагностичні методи проведення дослідження пропонуються: спостереження, опитування, бесіда, інтерв'ю, анкетування, вивчення шкільної документації, вивчення продуктів праці і проєктивні методики вивчення особистості учня [13, с. 7]. Ми докладно зупинялися на змісті цих методів у першому параграфі нашої роботи, підкреслюючи значущість кожного в процесі педагогічного моніторингу. Разом з тим, ми вважаємо, що як методи педагогічного моніторингу можуть бути використані: метод моделювання і констатуючого або діагностичного експерименту.

На нашу думку, в основі принципу науковості педагогічного моніторингу лежать використання методів науково–дослідної педагогічної діяльності на засадах системного підходу до об'єкта та предмету дослідження.

Вимога гуманістичного підходу дозволяє розглядати педагогічний моніторинг не як самоціль, а як засіб глибокого вивчення освітнього процесу для вдосконалення всіх рівнів педагогічної взаємодії й оптимізації управління ним. Особливо зазначається, що у використанні методів, прийомів педагогічного моніторингу не можуть бути застосовані технології, які завдають будь-якою мірою шкоди інтересам, гідності, правам особистості всіх учасників освітнього процесу [1, с. 15]. Ми вважаємо, що проведення педагогічного моніторингу повинно бути витримане в рамках гуманітарної парадигми організації освітнього процесу. Для цього спостереження за ходом освітнього процесу має проводи-

тися не тільки педагогами чи спеціально підготовленими співробітниками, а насамперед кожен здобувач вищої освіти повинен мати можливість цього спостереження як за своїми результатами практичної діяльності, так і за результатами діяльності групи. Такий підхід до організації роботи сприяє самоактуалізації особистості, створює передумови об'єктивної оцінки діяльності й корекції виховних і життєвих орієнтирів на основі поваги всіх до гідності кожного.

Вимога безперервності, цілісності і наступності процесів спостереження, діагностики, прогнозування й управління означає погляд на моніторинг як цілісну, не саморегульовану систему, що динамічно розвивається, в якій відбуваються сторонні структурно-функціональні перебудови, які носять не тільки якісний, але і кількісний характер. Педагогічний моніторинг повинен визначати моменти переходу однієї якості в іншу, корегувати, підтримувати чи послабляти відповідні тенденції освітнього процесу [13, с. 15]. Цей принцип передбачає в ході проведення педагогічного моніторингу декілька його етапів, логічно та змістовно пов'язаних і взаємообумовлених один з одним, а саме: підготовчий етап (визначення провідних тенденцій розвитку вищої освіти в країні і за кордоном і на цій основі вироблення напрямків гуманізації освітнього процесу в конкретному навчальному закладі та облік конкретних місцевих особливостей, місцевого ринку праці; розробка соціально-значущих критеріїв оцінки стану гуманізації освітнього процесу на його різних рівнях; побудова нормативно-пошукових моделей діяльності різних учасників освітнього процесу на основі методології нормативно-пошукового прогнозування і педагогічної кваліметрії); адаптаційно-установчий етап (вивчення учасниками освітнього процесу прогностичних моделей діяльності; створення соціально-виховних умов для успішної адаптації здобувачів вищої освіти до системи навчання у вищому навчальному закладі України); вихідно-діагностичний етап (на індивідуальному, індивідуально-груповому і колективно-груповому рівнях визначення стану: навчальної роботи здобувачів вищої освіти; виховної діяльності; наукової роботи; громадської роботи); змістовно-технологічний етап (удосконалення гуманізації освітнього процесу; технологізація процесу викладання; комп'ютеризація освітнього процесу; підвищення значущості виховної діяльності в ході гуманізації освітнього процесу; педагогізація адміністративних відносин; удосконалення наскрізної практичної підготовки здобувачів вищої освіти; створення більш сприятливих умов для розвитку творчих здібностей здобувачів вищої освіти; розвиток комунікативних якостей особистості здобувачів вищої освіти); підсумково-діагностичний (на індивідуальному, індивідуально-груповому і колективно-груповому рівнях визначення тенденцій розвитку: навчальної роботи здобувачів вищої освіти; виховної діяльності; наукової роботи; громадської роботи).

Висновки і перспективи подальшого дослідження:

1. Проблема педагогічного моніторингу, яка набула безпосереднього практичного значення після аварії на Чорнобильській АЕС, дотепер, в основному, розглядається як система спостереження за станом освітнього процесу з метою виявлення його відхилень чи аналізу ефективності інноваційних процесів у педагогіці. На наш погляд, педагогічний моніторинг має стати невід'ємною частиною педагогічної практики, його технологічні схеми повинні органічно поєднуватися з усією педагогічною технологією освітнього процесу у вищому навчальному закладі.

2. Системоутворюючим положенням проведення педагогічного моніторингу є положення про його прогностичне обґрунтування. Воно дозволяє не тільки врахувати тенденції зміни соціально-значущих орієнтирів, але і визначити технологію їх досягнення на основі вироблення педагогічно обґрунтованих критеріїв практичної діяльності здобувачів вищої освіти. Це положення дозволяє більш методично правильно й вірогідно проводити діагностичне пізнання педагогічних фактів і явищ освітнього процесу.

3. Методологічною основою проведення педагогічного моніторингу є система методів науково-дослідної роботи, які мають діагностичну спрямованість. Звертає на себе увагу значущість для проведення моніторингу таких методів, як методи моделювання і констатуючого експерименту (діагностичного експерименту).

4. Для проведення педагогічного моніторингу на основі вимоги безперервності, цілісності й наступності процесів спостереження найбільш доцільно розробляти технологічну карту його проведення, яка включає декілька логічно й змістовно взаємозалежних і взаємообумовлених етапів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин А. С. Внимание ребенок! Причины, диагностика, предупреждение отклонений в поведении школьников. Свердловск: Средне-Уральское издательство, 1981. 128 с.
2. Бестужев-Лада И. В. Прогнозное обоснование социальных нововведений. Москва: Наука, 1993. 240 с.
3. Бестужев-Лада И. В., Наместникова Г. А. Технология прогнозных разработок социальных процессов. Москва: НПО «Поиск», 1992. 96 с.
4. Битинас Б. П., Катаева Л. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы. Педагогика №3. 1993. С. 10–15.
5. Гендин А. М. Личностное прогнозирование: специфика и основные формы. Вопросы прогнозирования и планирования развития личности. Красноярск: Изд-во КГУ, 1985. С. 22–23.
6. Гершунский Б. С. Прогностические методы в педагогике. Киев: «Вища школа», 1974. 208 с.

7. Гершунский Б. С., Пруха Я. Дидактическая прогностика. Киев: «Вища школа», 1979. 240 с.
8. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні. Монографія. Київ: ДАККО, 1999. 303 с.
9. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования. Москва: «Педагогика», 1982. 160 с.
10. Краткая медицинская энциклопедия. В 2-х томах. Под редакцией академика РАМН В. И. Покровского. Москва: НПО «Медицинская энциклопедия», «Крон-Пресс», 1994. Т.2 544 с.
11. Кутьев В. О. Педагогическая прогностика: научные подходы и мифы. Педагогика. №3, 1995. С. 7–14.
12. Орлов А. А. Мониторинг инновационных процессов в образовании. Педагогика. №3. 1996. С. 9–15.
13. Основы педагогических технологий (Краткий толковый словарь). Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 1995. 22 с.
14. Полонский В. М. Методы исследования в педагогике. Российская педагогическая энциклопедия. В 2 тт. Гл. ред. В.В. Давыдов. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1993. 608 с.
15. Рябова З. В. Моніторинг навчальної діяльності учнів загальноосвітньої школи. Науково–пізнавальна діяльність учасників освітнього процесу навчальних закладів різних рівнів акредитації. Збірник наукових праць. Київ: Науковий світ, 2002. С. 192–202.
16. Словник іншомовних слів. Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Belkin A. S. Vnimanie rebenok! Prichiny, diagnostika, preduprezhdenie otклоненіj v povedenii shkol'nikov. Sverdlovsk: Sredne-Ural'skoe izdatel'stvo, 1981. 128 s.
2. Bestuzhev-Lada I. V. Prognoznoe obosnovanie social'nyh novovvedenij. Moskva: Nauka, 1993. – 240 s.
3. Bestuzhev-Lada I. V., Namestnikova G. A. Tehnologija prognoznyh razrobotok social'nyh processov. Moskva: NPO «Poisk», 1992. 96 s.
4. Bitinas B. P., Kataeva L. I. Pedagogicheskaja diagnostika: sushhnost', funkcii, perspektivy. Pedagogika. №3, 1993. S. 10–15.
5. Gendin A. M. Lichnostnoe prognozirovanie: specifika i osnovnye formy. Voprosy prognozirovaniya i planirovaniya razvitija lichnosti. Krasnojarsk: Izd-vo KGU, 1985. S. 22–23.
6. Gershunskij B. S. Prognosticheskie metody v pedagogike. Kiev: «Vishha shkola», 1974. 208 s.
7. Gershunskij B. S., Pruha Ja. Didakticheskaja prognostika. Kiev: «Vishha shkola», 1979. 240 s.

8. Jel'nykova G. V. Naukovi osnovy rozvytku upravlinnja zagal'noju seredn'uju osvituju v regioni. Monografija. Kyi'v: DAKKO, 1999. 303 s.
9. Zagvjazinskij V. I. Metodologija i metodika didakticheskogo issledovanija. Moskva: «Pedagogika», 1982. 160 s.
10. Kratkaja medicinskaja jenciklopedija. V 2–h tomah. Pod redakciej akademika RAMN V.I. Pokrovskogo. Moskva: NPO «Medicinskaja jenciklopedija», «Kron-Press», 1994. T.2. 544 s.
11. Kut'ev V. O. Pedagogicheskaja prognostika: nauchnye podhody i mify. Pedagogika. №3, 1995. S. 7–14.
12. Orlov A. A. Monitoring innovacionnyh processov v obrazovanii. Pedagogika. №3, 1996. S. 9–15.
13. Osnovy pedagogicheskikh tehnologij (Kratkij tolkovyj slovar'). Ekaterinburg: Izd-vo UrGPU, 1995. 22 s.
14. Polonskij V. M. Metody issledovanija v pedagogike. Rossijskaja pedagogicheskaja jenciklopedija: V 2 tt. Gl. red. V.V. Davydov. M: Bol'shaja Rossijskaja jenciklopedija, 1993. 608 s.
15. Rjabova Z. V. Monitoryng navchal'noi' dijal'nosti uchniv zagal'noosvitn'oi' shkoly. Naukovo–piznaval'na dijal'nist' uchasnykiv osvित'ogo procesu navchal'nyh zakladiv riznyh rivniv akredytacii'. Zbirnyk naukovykh prac'. Kyi'v: Naukovyj svit, 2002. S. 192–202.
16. Slovnyk inshomovnyh sliv. Uklad.: S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. Kyi'v: Naukova dumka, 2000. 680 s.

УДК 159.9

Perilygina L.A., Doctor of Biological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology of Activities in Special Conditions, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv;

Mykhlyuk E.I., Ph.D. in Psychology, Senior Lecturer of the Department of Psychology in Special Conditions, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

THE DYNAMICS OF MANIFESTATION OF PROFESSIONALLY CAUSED ACCENTUATIONS IN EMPLOYEES OF THE STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE

У статті подано теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження наукової проблеми, що полягає в розкритті проблеми професійно зумовлених акцентуацій рятувальників ДСНС України і можливості їх психопрофілактики й психокорекції.

Доведено, що на формування професійно зумовлених акцентуацій особистості працівників ДСНС України впливають умови їх діяльності (екстремальні або звичайні) і стаж роботи. Сензитивними періодами утворення професійно зумовлених акцентуацій є кризи професійного розвитку.